

זיהום וגזי חממה האיזונים הראויים- מיכל טיקוצ'ינסקי, תגובה לרב חגי, ניו יורק

המתח הרעיוני

לפני שנכנסים לדיון על "בל תשחית", גרמא בנזיקין, וכיו"ב ראוי לחזור לאחור ולעיין במקורות הרעיונות. בלעדיהם לא מוצאים ידינו ורגלינו בבית המדרש.

התורה אומרת "ויצו ה' אלוקים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו". זה הציווי הראשון שניתן לאדם בתורה. והוא מכונן גבול לזכות וליכולת של האדם. ומגדיר את היחס שלו עם העולם. נוצר מקום בתודעה של האדם לקיום של הבריאה בנפרד מהאדם ולעובדה שאדם לא יכול לרדות בטבע והשלטון שלו בעולם אינו בלתי מוגבל. יש לנהוג בענווה ובצניעות ולהכיר בגבולות שלנו.

בהמשך "ויקח ה' אלוקים את האדם ויניחהו בגן עדן לעובדה ולשומרה". חז"ל למדו מכאן את מידת האחריות של האדם לבריאה שמתחייבת מכה העובדה שניתן לאדם כח לשלוט בעולם "תן דעתך שלא תקלקל ולא תחריב את עולמי". כאן העיקר הוא להבין שהמעמד הבכיר של האדם בבריאה לא מקנה לו את הזכות לעשות בבריאה ככל העולה על רוחו (כדאי להסתכל בספר של הרב ברנדס, יהדות וזכויות אדם, עמ' 46).

בכל זאת אנחנו מקבלים במקביל לציווי של "לעובדה ולשומרה" גם את הציווי של "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו". כל הציוויים של "צער בעלי חיים", "בל תשחית" שאוסר השחתה מכוונת נועדו לייצר ולייצג את האיזון שבין שני הקטבים הללו. בין "לעובדה ולשומרה" ובין "וכבשוה- ורדו".

נקודת המוצא אם כן לדיון אינה שיש לשלול כל פעולה אנושית שיש בה אלמנט משחית, אלא שיש לנקוט התחשבות ריסון ואיפוק בכל פעולה ופעולה ובודאי אם יש בה אלמנט משחית. מכאן שבכל שאלה שעומדת לפתחנו ובפרט בנושא הרגיש והבלתי מטופל- של שמירה על איזון אקולוגי.

העקרונות ההלכתיים הרלוונטיים

אחר ההודאה ש"בל תשחית" אינו המושג הרלוונטי מפני שטיסה או נסיעה אינם מעשה השחתה הוא לכל היותר מעשה מועיל שגורם גם נזק. וגרמא בנזיקין אין כאן מפני שהגרימה רחוקה מידי ואין קשר סיבתי בין המעשה והנזק. הדימוי לבסילקי הוא רחוק מאוד בעיני, עיקר העניין במטוסים ובמכוניות הוא שהם נועדו לתועלת האדם המטוסים כמו האינטרנט חיברו בין קצווי העולם, והם מאפשרים גם עשיית חסד, לימוד אלו מאלו, יצירת קשרים בין אנשים ומניעת מלחמות ועוד ועוד. העובדה שיש איסור להשתתף בפעולות שמסכנות את הרבים אינו רלוונטי אם כן אף הוא. ונופל גם העיון בדין לפני עיוור שהוא תלוי בהנחה שהדבר שאותו מונעים הוא שפיכות דמים ולא היא. מונעים כמה וכמה דברים וביניהם גם שפיכות דמים. דא עקא, שמונעים גם הצלת נפשות מן הצד השני ויש כאן שפיכות דמים מול פיקוח נפש. גם חלק ניכר מהפרשנים בסוגיית מכירת כלי זין לנוכרים הניחו

שהבעיה היא גרימת נזק ליהודים דווקא וכאשר הניחו שהפסיקו להציק לישראל התירו את הדבר. אם כן, לא ראו בכלל בגרימת הסכנה איסור. ובקיצור האומר - כל הרעיונות לדמות לדברים שהם מסוכנים או מהווים סכנה כמו בית משפט של גויים לא יצלחו. כיוון שמטוסים אינם מסוכנים כאמור. להיפך, המצאתם היתה בבחינת תיקון עולם. אלא שיש נזק בצידם. וכאן אנחנו נכנסים למקום הרבה יותר רגיש הלכתית.

עניינים הלכתיים שיש לבחון

1. הלכות רשות הרבים

הלכות רשות הרבים נידונות בעיקרן בפרק המניח את הכד במסכת בבא קמא. כבר בתורה רואים שהדיון מתחיל ב"כי יפתח איש בור" ואז "ונפל שמה שור או חמור". הקונפליקט נמצא כבר בתורה. בור מים הוא דבר נחוץ וחשוב דא עקא, שהוא גם מסכן את הציבור. חז"ל הבחינו בין בור ברשותו לבין בור ברשות הרבים שרק לגביו חייבים בתשלום. מכאן נפתח דיון בהנהגות הראויות ברשות הרבים. יש לא מעט מקורות שיש ללבן ולדון בהם אביא כאן רק לדוגמא את המחלוקת בין ת"ק, רשב"ג ור' יהודה בשאלה האם לאדם מותר להוציא זבלים לרשות הרבים.

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף ל עמוד א

מתני'. המוציא את תבנו וקשו לרה"ר לזבלים והוזק בהן אחר - חייב בנזקו, וכל הקודם בהן זכה; רשב"ג אומר: כל המקלקלין ברה"ר והזיקו - חייבין לשלם, וכל הקודם בהן זכה. ההופך את הגלל ברה"ר והוזק בהן אחר - חייב בנזקו.

גמ'. לימא, מתני' דלא כר' יהודה! דתניא, ר' יהודה אומר: בשעת הוצאת זבלים, אדם מוציא זבלו לרה"ר וצוברו כל שלשים יום, כדי שיהא נישוף ברגלי אדם וברגלי בהמה, שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ!

דעת ר' יהודה היא שאדם מוציא את זבלו לרשות הרבים בשעת הוצאת זבלים. והוא מבאר את פסיקתו בטענה ש"על מנת כן הנחיל יהושע את הארץ". ההנחה של ר' יהודה היא שצריך לנהל את המדיניות הציבורית בלי גבולות קשיחים של בעלות וקניין. מפני שיש צרכים שחורגים מהגבולות האלה. ובסופו של דבר כשאנו מנהלים את המרחב הציבורי צריך לדעת שאנשים צריכים להניח את הזבל ברשות הרבים כדי שיהיה נישוף ברגלי אדם ובהמה. (אז נכון שזה מוגבל לשעת הוצאת זבלים, ולצבירה של שלושים יום). אבל המעמד של רשות הרבים אינו מוחלט. זו דוגמה למקרה של אדם שעשוי לגרום נזק אבל המעשה עצמו נעשה לתועלת. והיתר לעשותו נובע מהרצון להיטיב עם הרבים (לאפשר לכולם לעשות כך) למרות שהרבים גם עלולים להינזק מההיתר הזה. השאלה היחידה על הפרק היא אם ישלם כשנגרם נזק אם לאו. וזו שאלה שאינה רלוונטית למקרה שלנו שבו מדובר בגרמא רחוקה עוד יותר. סימן תיז בשולחן ערוך מונה אפשרויות שימוש של אדם לצרכיו הפרטיים ברשות הרבים (בניה וכדומה) ומגבלות המוטלות על כך. להלכה ברור שאי אפשר להגביל לגמרי את השימוש של אדם ברשות הרבים גם אם זה גורם אי נוחות ופוגע בזכות הקניין של אחרים. אני רוצה לטעון שהשפה הזו של דרכי ניהול רשות הרבים היא יותר מתאימה מאשר פיקוח נפש

ושפיכות דמים. שאז גם לא ברור איך מבססים את ההיתרים והחריגים שאתה מציע של רפואה, לימוד תורה וכו'. האם הותר לימוד תורה במקום שפיכות דמים? לעומת זאת אם מדברים על פגיעה ברשות הרבים המשותפת על חשבון צרכים אישיים אזי המקום לדון בזה הוא המסגרת של רשות הרבים.

במקרה דנן אין מדובר בצרכים אישיים אלא בצורך של הרבים. והמקרה יותר דומה למי שכורה בור ברשות הרבים לצורך הרבים שאז הוא פטור מההשלכות הנזקיות של המעשה.

מול האיזונים המוצעים להלכה צריכה גם להדהד האגדה על האדם שסיקל אבנים מרשותו לרשות הרבים וההנחה של האגדה שרשות הרבים היא של כולנו, וכולנו צריכים לשמור עליה יחד.

2. מניעת שפיכות דמים מהרבים

עוד סל של מקורות שיש לקחת בחשבון בעיני אינו נוגע לאחריות האדם הפרטי אלא לאחריות של הציבור באמצעות נציגיו להקפיד ולשמור על חיי הרבים. המקור לכך הוא במסכת שקלים

משנה מסכת שקלים פרק א משנה א - ב

משנה א: [*] באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכין ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים ועושין כל צרכי הרבים ומציינין את הקברות ויוצאין אף על הכלאים:

משנה ב: [*] אמר רבי יהודה בראשונה היו עוקרין ומשליכין לפניהם משרבו עוברי עברה היו עוקרין ומשליכין על הדרכים התקינו שיהו מפקירין כל השדה כולה:

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת מועד קטן פרק א משנה ב

וכל צרכי הרבים, כגון כריתת הקוצים וישור המקומות העמוקים ובנין הגשרים וכיוצא בהן. והטעם שיוצאין המפקחים לעקור את הכלאים בחולו של מועד, מפני ששכר העוקרים חובה על בית הדין ולוקחים אותו השכר מתרומת הלשכה, ובני אדם במועד בטלים ושכר הפועלים בזול ויש בכך ריוח לתרומת הלשכה. והלכה כחכמים.

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ה עמוד א

. ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכים? - תלמוד לומר והיה עליך דמים.

נדמה לי שהמקורות האלה מתאימים יותר לדיון שלנו. ולשאלה כיצד ראוי לטפל בחששות הללו.

ההצעה שהציע הרב חגי למעט בטיסות ולטוס רק לצרכים של לימוד תורה, נישואין, רפואה וכיו"ב. את ההיתרים הללו אנחנו גוזרים למעשה מההיתר לצאת לחוץ לארץ מארץ ישראל. גם שם הקביעה ההלכתית היא שאסור לצאת מהארץ אלא לצורכי תורה אישה וכו'. למעשה אני עצמי כתבתי תשובה בעניין הזה של יציאה מהארץ והוכחתי שזה כולל גם יציאה לטיול. שכן חז"ל התירו מה שראו כצורך חיוני לאדם, ואני סבורה שהיום זה צורך חיוני ביותר. כמובן, מי שמסתפק בנופי הארץ זה בסדר גמור ואולי עדיף. אבל איסור אין. אנחנו יודעים מה קורה לפסיקות הלכתיות שיש להן חריגים. החריגים מורחבים ולמעשה מאבדים את משמעותם וערכם. כך שאני לא רואה כאן משהו מעשי מידי. יתכן שהמשמעות היא שכללים וחוקים לא עוזרים במקום שמה שנדרש הוא חינוך של האדם. אם נפנים את הערך של הריסון והאיפוק בהשחתת העולם יתכן שנשיג תוצאות טובות יותר בכלליות החל מהימנעות משימוש בכלים חד פעמיים וכלה בצריכה מיותרת, עומס נעלים ובגדים בארון ועוד ועוד שגם הייצור של כל אלו הוא בתעשייה שהיא הגורם המזהם מספר 1 שיש לנו בעולם. אני חושבת שהנושא הוא מורכב ומסובך מאוד. ושבאמת העולם זקוק ליותר חמלה מצד בני האדם.

הנתונים העובדתיים

השאלה שניצבת לפתחנו מתחילה משאלה פרטנית הנוגעת לזיהום גזי החממה ולפגיעה באקלים כדור הארץ. השאלה המעשית היא האם מותר לטוס והאם מותר לקנות רכב ולנסוע בו. ההנחה היא שגם מטוסים וגם מכוניות הם מזהמים בסדר גודל משמעותי. הנחה זו וגם החלופות שעל הפרק צריכות להישקל היטב בטרם תינתן תשובה שהיא קולעת לאמת.

כך למשל חשוב להעיר שמהבדיקה שלי מכונית חשמלית אולי מזהמת פחות אבל הייצור שלה מזהם הרבה יותר. ולכן, אם המטרה היא לשמור על העולם, לא בטוח שנכון להמיר מכונית דלק במכונית חשמלית. וייצור הבטרייה של מכונית היברידיית אף הוא מזהם יותר מייצור הבטרייה של מכונית דלק. פער שמחייב להחזיק את הרכב לפחות 6 שנים כדי להגיע לשוויון עם רמת הזיהום המקבילה של רכב דלק בן 4 שנים. ולאחר 6 שנים באמת הרכב פחות מזהם. אבל אז יש לדון אם רכב ישן אינו מסוכן בטיחותית וכו'. אני לא נכנסת כעת לכל התחשיבים אבל זה גורם שצריך לקחת בחשבון. נכון שאפשר להציע לאנשים שלא להחזיק רכב בכלל, אולי במנהטן זה אפשרי. אבל ברוב העולם, ובוודאי בישראל אין חלופה מתאימה. אנשים פשוט לא יגיעו לעבודה. יתכן שיש לקרוא לממשלה ליצור מערכת תחבורה ציבורית יעילה. אבל בטווח הקרוב זה לא יקרה.

באשר למטוסים, החלופה היא אוניות. בהנחה שאנשים לא יוותרו על הטיולים לחו"ל. ושוב יש לפתוח דיון בשאלת רווח והפסד. אני אחזור לדון בזה בסוף, מנקודת מבט שונה קצת.

נוסיף על כך שמבדיקתי עולה שייצור אנרגיה יוצר את נתח הזיהום הגבוה ביותר 47 אחוזים. התעשייה 45 אחוזים. תחבורה פנימית 29 אחוז, חקלאות 19 אחוז ותחבורה בינלאומית מקבלת את המקום האחרון של 3 אחוזים נתח מתוך כלל הגורמים המזהמים. צא וחשוב על מה נצטרך לוותר אם באמת נקח את הדבר הזה ברצינות הראויה. אנחנו לא חוזרים לטרומ המהפכה התעשייתית או לטרומ חשמל. זה לא מעשי ובעיני גם לא יכול להיות הלכתי.

אנחנו מחויבים להסכם פריז 2015. אבל בסופו של דבר אני לא רואה דרך לפתרון מתוך ההתבוננות במעשי הפרט וזה מצריך חשיבה יותר רחבה ואסטרטגית. בסוף אנחנו לא מדברים על האדם הפרטי כמזהם אלא אנחנו כחברה צריכים לדון כיצד מונעים נזק לרבים.

קוצר ראייה

מתוך מכתב תשובה שכתבתי ליהודי שביקש ממני להפסיק לפרסם דברי תורה בעלון שבת (מטעמים שונים: ביטול תורה, פרסומים לא מתאימים לאווירת השבת והדפסת עלונים שמזהמת את העולם)

"אני נמנעת מהתייחס לטענה על גרימת הנזק לעולם וליערות. את הטענה הזו ניתן להפנות לכל עיתוני השבת (ממקור ראשון ועד בשבע) לכל פלייר של ארבעת המינים ולכל מחברת שכותבים עליה בכיתה ומסכמים את השיעור של הר"מ בשיבה, ואף למכתבים ששולחים בדואר או לפתקים שאמא שולחת למורה. העולם שלנו עדיין נצרך להדפסות, לניירות ולשימוש בעצים. אני יודעת אם ההערה לגבי הצפוי מכך בעתיד, הזיהום ושינוי מזג האוויר אינה נסמכת על הידע שיש בידינו היום שעשוי להיות מופרך מחר. כפי שהוכיחה לנו ההיסטוריה פעמים רבות. וכפי שכותב ד"ר דוד פסיג:

"מי היה מאמין שאתה ואני נחיה כל כך בביטחה בסוף המאה העשרים ותחילת המאה העשרים ואחת. הרבה נביאי זעם תעשייתיים חזו שלונדון תתמלא בצואת סוסים (ולא חשבו שתומצא המכוננית-מ.ט.), שהדלק יאזל בעולם, שמיליארדים ימותו מרעב כי לא יהיה מספיק מזון ל 3-4 מיליארד בני אדם. היום הדלק יותר זול מאשר לפני 30 שנה ויש די והותר מזון ל- 6 מיליארד בני אדם (את האשמה על אלו שעדיין מתים מרעב יש להטיל על מנהיגות מושחתת או על ניהול כושל ולא על מחסור)".¹

ואני מוסיפה שלא מדובר רק בתקוות, אלא גם בדברים שאנחנו רואים את הפתרונות שלהם בקרוב. יש דיבור שהמכונניות האוטונומיות לא יצטרכו להיות רכוש פרטי וניתן יהיה לתזמן נסיעה ברכב אוטונומי שיתופי וכך להפחית את כמות הרכבים על הכביש (ימנע את הזיהום שבייצור, יתכן שזה גם יפחית את תאונות הדרכים וגם סביר שהן יהיו יותר אקולוגיות). מדובר כעת על כך שמטוסים יפזרו באופן יזום חומרים מסוימים שימנעו הצטברות של גזי חממה. כלומר, יש פתרונות שאינם השבתה של העולם. ובודאי שזה מחייב אותנו בכלליות לחשוב מחוץ לקופסה.

בזמן שאנו עוסקים בעניין בכובד ראש וברצינות בהתאם לנושא המטריד שעל הפרק וכלי להוריד מחשיבות ודחיפות העניין והחובה לשקף זאת בהדרכה הלכתית הבה נסתכל בתמימות על העולם ועל מה שהוא מזמן לנו, כהזדמנות ולא רק כאסון. ברוח זו, אני רוצה לייחל שהחששות והחרדות שלנו היום מקץ העולם הקרב ובא יועמו. סוף דבר צריך לזכור שאנחנו עובדים את ה' ולא את השמש הירח והכוכבים.

¹ <http://www.passig.com/vault/BHP2000/BHP-Column9.pdf>

הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'ינסקי, ראש תוכנית הלכה בבית המדרש במגדל עוז, ראש בית המדרש בהיכל שלמה (מכללת הרצוג), חברה בהנהלת ארגון רבני צוהר.

Pollution and Greenhouse Gases The Proper Balances - Rabbanit Michal Tikochinski, Response to Rav Haggai, New York

The conceptual tension

Before we begin the discussion of *bal tashchit* (the prohibition against indiscriminate waste) and indirect damage and similar matters, we must first go back and look at the ideological sources. Without them we have no solid ground to stand on in the Beit Midrash.

It says in the Torah, "And the LORD God commanded the man, saying, 'Of every tree of the garden you are free to eat; but as for the tree of knowledge of good and bad, you must not eat of it...'" (Genesis 2:16-17). This is the first commandment given to a human being in the Torah. It sets a boundary to the rights and abilities of humanity. It defines the relationship between people and the world. A place is created in the human consciousness for the existence of a creation separate from humanity, and for that reason, humanity cannot dominate nature and their rule in the world is not unlimited. We must behave humbly and modestly and recognize our limits.

The verse also tells us that, "The LORD God took the man and placed him in the garden of Eden, to till it and tend it." (Genesis 2:15). From this the Sages learned the degree of our responsibility for creation which stems from the fact that humans are given the power to rule the world. "Make sure that you do not spoil or destroy my world." (Kohelet Rabba 7:28).

Yet we accept, in parallel with the commandment of "to till it and tend it", the commandment of "Be fertile and increase, fill the earth and master it..." (Genesis 1:28). All the

commandments about animal cruelty, and about not wasting, and the like, which prohibit intentional destruction are intended to produce and represent the balance between these two poles – between “to till and to tend it” and “fill the earth and master it.”

The starting point for the discussion, then, is not that any human action which has a corrupting element should be forbidden, but that restraint should be taken into account in every action, and certainly when there is a corrupting element. This idea should be present in every question that arises, and in particular on this sensitive and untreated issue of maintaining ecological balance.

Relevant halakhic principles

We admit that not wasting is not the relevant concept because flying or traveling is not an act of wanton destruction. It is at most a beneficial act that also causes harm. Further, there is no concern for indirect damage, because the cause is too far removed and there is no causal connection between the act and the harm. The comparison to construction of a non-Jewish courthouse seems far-fetched to me. The main thing about planes and cars is that they are designed for human benefit. Aircraft, like the Internet, connect the ends of the earth and also allow for doing kindness, learning from one another, making connections between people, preventing wars, and more. The fact that it is forbidden to participate in activities that endanger the masses is irrelevant, if it even exists. And the discussion of “a stumbling block before the blind” also falls flat, because it depends on the assumption that bloodshed is being prevented, and this is not the case. Several things are prevented, *including* bloodshed. The proof is that banning air travel would prevent saving human lives as well. So on the one hand there is bloodshed and on the other hand, saving human lives. Furthermore many commentators assume that the problem with selling weapons to non-Jews, is causing harm to Jews, and when they assumed that the non-Jews had stopped harassing Jews, they permitted it. Therefore they did not see the indirect causation of danger as forbidden. Briefly, all attempts draw comparisons to things that are dangerous or pose a danger such as a Gentile courthouse are not successful. This is because planes are not dangerous, as we’ve explained. On the contrary, their invention

helped the world. However, there is damage that is done by them. And here we enter a much more sensitive halakhic place.

Halakhic matters to be examined

The laws of public domain

The laws of the public domain are discussed mainly in the third chapter of Tractate *Bava Kama*. Already in the Torah we see the beginning of the discussion with the verse, “when a man opens a pit” followed by “and a bull or a donkey fall in.” (Exodus 21:33) We find our conflict exists already in the Torah! A cistern is a necessary and important thing, yet it also endangers the public. Our Sages distinguished between a pit on private property and a pit in the public domain, which is the only case where one is liable for damage. From here we begin a discussion about proper conduct in the public domain. There are quite a few sources that need to be clarified out and discussed. Here, just as an example, I bring the disagreement between the *Tana Kama*, Rabbi Shimon ben Gamliel, and Rabbi Yehuda regarding the question, is a person allowed to leave rotting fertilizer in the public domain?

Babylonian Talmud, Tractate Bava Kama 30a

MISHNA: In the case of **one who takes out his straw [*teven*] and his hay [*kash*] to the public domain to use afterward as fertilizer and another person incurred damage due to them**, he is **liable to pay for his damage, and whoever** takes possession of the hay and straw **first acquires** them for himself. **Rabban Shimon ben Gamliel says:** With regard to **anyone who places obstacles in the public domain and they cause damage**, he is **liable to pay damages, and whoever** takes possession of **them first acquires** them.

In the case of **one who turns over dung in the public domain and another person incurred damage due to it**, the former is **liable to pay for his damage**.

GEMARA: Let us say that the ruling in **the mishna** that one is liable to pay for damage

caused by straw or hay that he put in the public domain is **not in accordance with** the opinion of **Rabbi Yehuda**.

As it is taught in a *baraita* that Rabbi Yehuda says: During the period when fertilizer is taken out, a person may take his fertilizer out to the public domain and let it accumulate there for a full thirty days, so that it gets trampled by people's feet and by animals' feet, as it was on this condition that Joshua bequeathed Eretz Yisrael to the Jewish people (see 80b). In other words, people do not have the right to prevent someone from taking out his straw to the public domain, since they received their portion of Eretz Yisrael following Joshua's conquest on this condition. Apparently, since one has the right to take out his straw, he is not held liable to pay for damage caused by it.

Rabbi Yehuda's opinion is that a person is allowed to put their rotting fertilizer in the public domain in the correct season. He justifies his ruling on the grounds that "it was on this condition that Joshua bequeathed the land to the Jews." Rabbi Yehuda's assumption is that public policy should be conducted without rigid boundaries of ownership and property, because there are needs that go beyond those limits. In the end, when we supervise a public space, we need to know that people need to put their fertilizer in the public domain in order for it to be trampled by the feet of passersby. (So it is correct that it should be limited to the season of putting out fertilizer, and can only be accumulated for thirty days). But the status of the public domain is not absolute. Above is an example of a case where the person may cause harm but the act itself is done to create benefit. And the allowance to do so stems from the desire for public good (to allow everyone to do so), even though the public may also be harmed by this allowance. The only question the chapter even considers is whether one must pay when damage is caused or not. This is a question that itself would not be relevant to our case of greenhouse gas emissions, where the damage they cause is even more removed from the action itself. The Shulchan Arukh (CM:417) enumerates a person's rights to use the public domain for private purposes (construction, etc.) and the restrictions imposed on them.

In terms of practical law, it is clear that it is impossible to completely restrict a person's use of the public domain even if their usage causes inconvenience and infringes on the property rights of others. I want to argue that the framing of "how to administrate the public domain" is more appropriate for our issue than framing it as a problem of danger and bloodshed. With danger and bloodshed, it is not clear how to establish permits and exceptions for emissions related to medicine, Torah study, etc. Is Torah study allowed in the face of bloodshed considerations? On the other hand, if we are talking about damaging the commons - the public domain - at the expense of personal needs, then the place to discuss it is the framework of the public domain.

In this case it is not a matter of personal need but of the need of the many. And the case is more similar to one who digs a pit in the public domain for the public's needs; in such a case they are exempt from the damaging consequences of the act.

Opposing the checks and balances proposed for legal consideration, there is a resonant story of a man who moved stones from his private domain into the public domain. The assumption of the tale is that the public domain belongs to all of us, and we should all preserve it together.

Preventing bloodshed from the many

Another collection of sources that must be taken into account does not concern the responsibility of the individual but the responsibility of the public, through its representatives, to take care and preserve the lives of the many. The source for this is in Tractate Shekalim:

Tractate Shekalim, Chapter 1, Mishna 1-2

Mishna 1: On the first of Adar they make a public announcement about the shekels and concerning kilayim. On the fifteenth: they read the Megillah [Esther] in walled cities, and they fix the roads and the streets and the ritual water baths, and they perform all public duties, and they mark the graves, and [messengers] go forth also concerning kilayim.

Mishnah 2: Rabbi Judah said: at first they used to uproot [the kilayim], and throw them down before them. [But] when transgressors increased in number, they used to uproot them and throw them on the roads. [Finally], they decreed that they should make the whole field ownerless.

Mishnah Commentary, Maimonides, Tractate Moed Katan, Chapter 1, Mishna 2

All the needs of the many, such as cutting the thorns, straightening the roads, and building the bridges, etc [are permitted on the intermediate days of the festival]. And the reason that the inspectors go to uproot the *kelayim* on the intermediate days is because the obligation to pay the wages of the inspectors is on the courts, and the wages are paid out of the *Lishka* contribution, and people are unemployed during the festival, and therefore the workers' wages are cheap.

Babylonian Talmud Tractate Mo'ed Katan 5a

And from where is it derived **that if** agents of the court **did not go out and do all these** repairs, **that** with regard to **any blood that is shed there** on account of their negligence, **the verse ascribes to them** guilt **as if they had shed it? The verse states** "That innocent blood be not shed in your land, which the Lord your God gives you for an inheritance, **and so blood be upon you**" (Deuteronomy 19:10).

It seems to me that these sources are more appropriate for our discussion. And we must ponder how these concerns should be addressed.

The problem with compromise proposals

Rav Haggai proposes that we ought to reduce flights and fly only for the purposes of Torah study, marriage, medicine, and the like. We actually derive these categories of permits from the instances in which it is permitted to leave Eretz Yisrael. We establish that halacha forbids one to leave Eretz Yisrael except for the purposes of Torah, marriage, medicine, etc. I myself wrote a teshuvah with regard to leaving the country and proved that the exceptions also

include leaving for a vacation. The Sages permitted leaving only for things that they deemed crucial for a person, and I think that in our times vacations are absolutely crucial. Of course, whoever settles for the landscapes of their country, that is fine, and maybe better. But there is no prohibition.

We know what happens to halakhic rulings that have exceptions. The exceptions are expanded and, in practice, lose their meaning and value. Because of this, this approach does not seem practical to me. It is possible that this means that rules and regulations do not help where what is required is education. If we address the value of restraint and restraint in exploiting the planet we may achieve better results in general - from avoiding the use of disposable utensils to unnecessary consumption, loads of shoes and clothes in the closet, and more; and the industrial manufacturing of all these is the greatest pollutant in the world. I think the issue is very complex, and what the world really needs is more compassion on the part of human beings.

The factual data

The question before us begins with the original question that was posed regarding greenhouse gas pollution and damage to the Earth's climate. The practical question is whether one is allowed to fly or to buy a car and drive it. It is assumed that both planes and cars are pollutants of a significant magnitude. This assumption, as well as some alternatives, needs to be carefully considered before a fully accurate answer is given.

For example, it is important to note that based on my own investigations, an electric car may release less pollution, but the production (of a new car) creates much more pollution. Therefore, if the goal is to save the world, it is not certain that it is right to convert a fuel car into an electric car. And the battery production of a hybrid car is also more polluting than the battery production of a fuel car – a gap that requires an electric vehicle to be held for at least six years in order to reach parity with the corresponding level of pollution of a four-year-old fuel vehicle. After six years the vehicle really does cause less pollution, but then we must discuss whether an older vehicle is safe. I am not going into all the calculations right now but this is a factor that needs to be taken into account. True, it may be possible to suggest that people not own a car at

all in places like Manhattan. But in most of the world, and certainly in Israel, there is no suitable alternative. People would be practically unable to get to work. The government may need to be called upon to create an efficient public transport system. But in the near future this will not happen.

As for aircraft, the alternative is ships, assuming people do not give up on travel abroad. Here too we must discuss costs and benefits. I will return to discuss this later, from a slightly different point of view.

Furthermore, my research indicates that energy production produces the highest share of pollution, 47 percent. Industry 45 percent. Domestic transportation 29 percent, agriculture 19 percent and international transportation gets the last place of 3 percent share out of all the pollutants. Consider what it is that we stand to gain if we're really taking this thing seriously. We are not going back to the time pre-industrial revolution or pre-electricity. It's impractical and in my opinion it is not a halakhically viable solution.

We are committed to the Paris Agreement 2015. In the end I see no way to a solution through focus on the actions of the individual; this requires broader and more strategic thinking. In the end we are not talking about the individual as a polluter but we as a society need to discuss how to prevent harm to many.

Short sightedness

From a response that I wrote to a Jew who asked me to stop publishing Torah in Shabbat pamphlets (they had various reasons for concerns: cancellation of Torah, publications inappropriate for the Shabbat atmosphere and printing leaflets that create pollution):

I refrain from addressing the claim regarding damage caused to the world and the forests. This claim can be addressed to all Shabbat newspapers (from *Makor Rishon* to *Be'Sheva*), to any flyer, to the lulav and etrog, to any notebook that is written in class to summarize the rabbi's class in yeshiva, and even to letters sent by mail or notes that a mother sends to the teacher. Our world still needs copies, paper, and wood. It seems to me that your comment about what is predicted for the future, pollution and climate

change is based on the today's knowledge which may be unfounded tomorrow. History has shown this many times. As Dr. David Pasig writes:

“Who would have believed that you and I would live so safely in the late twentieth and early twenty-first centuries. Many industrial prophets of the apocalypse predicted that London would be filled with horse feces (and did not think the car would be invented - M.T.), that fuel would run out in the world, that billions would starve to death. There wouldn't be sufficient food for 3-4 billion people. Today the fuel is cheaper than 30 years ago and there is more than enough food for 6 billion people (the blame for those who are still starving should be placed on corrupt leadership or mismanagement rather than scarcity).”

And I add that these are not just hopes, but also things that we will see their solutions soon. There is talk of autonomous cars which will not have to be privately owned and will be available as rideshare vehicles, thus reducing the amount of vehicles on the road (this will prevent pollution in production, may even reduce accidents, and will likely be more green). There is also discussion of planes dispersing certain substances that will prevent the accumulation of greenhouse gases. Synthetic meat may solve the problem of industrial cattle raising which is a major source of pollution. That is to say, there are solutions that will not shut down the world. And certainly all of this requires us to think outside the box.

Even as we take environmental issues seriously, let us continue to look with childlike innocence at the world and what it has in store for us – opportunity and not just disaster. In this spirit, I wish that the fears and anxieties that we have today about the end of world will be allayed. Finally, we need to remember that we serve God, and not the sun, moon, or stars.

Rabbanit Michal Tikochinsky is Director of the Beit Midrash for Halakha at Migdal Oz, Director of the Beit Midrash at Heichal Shlomo (associated with Mikhlelet Herzog), and a member of the leadership of Rabanei Tzohar.